

**O FILOZOFSKOM DJELU ESADA ZGODIĆA:
U POTRAZI ZA TEORIJSKOM DEKONSTRUKCIJOM
BAUKA BOSANSTVA**

**THE PHILOSOPHICAL WORK OF ESAD ZGODIĆ:
SEARCH FOR THE THEORETICAL DECONSTRUCTION OF
BOSNIANHOOD'S BUGABOO**

Sažetak

Teorijske i simboličke predstave Bosne i bosanstva sukobljavaju se i razbijaju u odnosima s društvenom, političkom i kulturnom realnošću te zemlje i njenih ljudi. Iz tog slijede brojni ideologijski simulakrumi i s njima povezani groteskni vidici političke, kulturne i ekonomske realnosti bosanskog društva i njegove države. Akademski uzvrat na tu realnost više je od pometenosti, neznanja i ideologijske anestezičnosti negoli svjedočenje etičke odgovornosti i kritičkog preispitivanja svakog znanja. To je, kako tvrdi autor ovog teksta, okvir u kojem je politički filozof Esad Zgodić preispitivao gotovo sve ideologijske simulakrume politika u koje su bili uključeni i bosanski ljudi. Okvir takvih preispitivanja činio se Esadu Zgodiću uvijek preuskim, jer se zbilja bosanskog pitanja obznanjivala sve užasnijom kako je uvid postajao trezveniji. Nastojao se teorijskim i istraživačkim obuhvatom zaštititi od epistemološke pristranosti. Njegovo filozofsko djelo postajalo je i raznovrsnije i raskošnije, ali uz ustrajno traganje za potvrdom hipoteza u različitim iskustvima i znanjima. U ovome radu prikazani su najvažniji sadržaji filozofskog mišljenja Esada Zgodića u područjima političke teorije odmjerenosti u dva simultana vidika – jednog iz egzistencijalne uronjenosti u bosansku povijesnu dramu i drugog u pažljivom i kritičkom čitanju najvažnijih djela političke filozofije u svijetu.

Summary

In relations with the social, political and cultural realities of the country and its people, the theoretical and symbolic representations of Bosnia and Bosnianhood conflict and dissipate. It is followed by numerous ideological simulacra and related grotesque aspects of the political, cultural and economic realities of the Bosnian society and its state. The academic reciprocation to this reality is more than annoyance, ignorance, and being ideologically anaesthetized than witnessing ethical responsibility and critical re-examination of all knowledge. According to the text's author, within this framework Esad Zgodić, political philosopher, has questioned almost all ideological simulacra policies that included the Bosnian people. The framework of such inquiries seemed always too narrow for Esad Zgodić, as the reality of the Bosnian question became increasingly appalling as the insight became more sober. He sought to protect himself from epistemological bias'

creeping in with theoretical and research coverage. His philosophical work became more diverse and sumptuous, yet with the constant search for confirmation of hypotheses in different experiences and knowledge. This paper presents the most important contents of Esad Zgodić's philosophical thinking in the fields of political theory, weighing in two simultaneous ways - one from the state of existential immersion in Bosnian historical drama and the other in a careful and critical reading of the most important works of political philosophy in the world.

1

Opravdiva je tvrdnja da filozofsko djelo Esada Zgodića nema premca u mišljenju o Bosni. Kao i svaka druga, i ovu tvrdnju kao opravdivu moguće je osporavati. Za taj pothvat potrebno je razabrati značenja uključenih pojmova – filozofsko djelo i mišljenje o Bosni. Riječ je zapravo o političkoj filozofiji ili, kako se danas češće govori, o političkoj teoriji. Razmatrano djelo obuhvata gotovo sva važnija pitanja tog pojma u njegovim dijahronijskim i sinhronijskim pojavama. Da je tako, dokaz su objavljene knjige u tom području. Mišljenje o Bosni u kategorijama političke teorije prisutnije je u osporavanju tog što predmetno ime obuhvata ili može obuhvatati nego u razviđanju i produbljivanju znanja o tome. Da je tako, može se dokazati u raspravljanju tog pitanja u objavljenim knjigama Esada Zgodića.

A zašto je na samome početku potrebno naglašavati opravdivost navedene tvrdnje?

Za svako akademsko djelo, u strogom značenju tog pojma, opravdano je reći da se realizira u tri bitna preduvjeta. Prvi je njegova dostupnost u pozvanoj akademskoj javnosti. Kada je ono dostupno, započinje realiziranje drugog uvjeta – da je u toj javnosti kritički preispitivano, ali na način koji omogućuje da o tome znaju i mogu raspravljati također pozvani sudionici te javnosti, uključujući i autora. Nakon što su ispunjena oba ta uvjeta, autor može odgovoriti na objavljene kritike. Preispituje ih, pa svoja osporavanja ili prihvatanja, što uključuje i modifikacije izvornih stavova, predstavlja toj istoj javnosti. Tek s ispunjenjem tog trećeg uvjeta za filozofsko ili naučno djelo moguće je reći da je situirano u akademski okvir.

Ali, šta je akademski okvir?

Nema naučnih područja zatvorenih u bilo koje jezičke, prostorne i vremenske granice. Svijet je pozornica zbiljnog naučnog rada. Da je tako, sudionik ili član naučne zajednice to dokazuje osposobljenošću da svoje hipoteze, istraživačke modele i provjere usklađuje s već postojećim znanjima o predmetu kojim se bavi, pa ma gdje ta znanja bila stečena ili objavljena.

Moguće su i koincidencije dvaju akademskih postignuća. O takvim slučajevima raspravljano je u povijesti nauke. I tad je za potvrdu koincidentnosti mjerodavna akademska zajednica u kojoj se pojava dogodila. Kad se u obzir uzmu i ti slučajevi, još jednom valja istaći da nema i ne može biti nikakve naučnosti ili teorije koja bi nastajala ili trajala u akademskom getu. Pozornica mišljenja i njegovog predstavljanja je svijet u njegovoj cjelini. Samo u tome okviru moguće je razumijevati konkretnosti svijeta na svim njegovim razinama, od najsitnijih sićušnosti do najvećih veličina.

Tri navedena uvjeta akademičnosti naučnog rada nisu i ne mogu biti ograničena ni jezički ni teritorijski. Valja odmah potvrditi da nema sumnje u to da filozofsko djelo Esada Zgodića ispunjava prvi uvjet smještanja u akademski okvir. O ispunjenju druga dva uvjeta to nije moguće reći. Postoje različita ogovaranja tog djela, ali ona su nebitna za pitanje o ispunjenju druga dva uvjeta. Na osnovi toga razborito je ukazati na opće prilike akademskog života u vezi sa svim bosanskim pitanjima. Organizirana rasprava o filozofskom djelu Esada Zgodića prikladna je za to.

2

I izazovna i teška je zadaća predstavljanje filozofskog djela Esada Zgodića. Nastalo je u razdoblju koje obuhvata jugoslavenski komunistički totalitarizam, njegove samrtne krize i nestajanje u agoniji raspada jugoslavenske države te egzistencijalne drame svega bosanskog od tada do danas. Ako se iz njegovoga *opus omnia* izdvoje karakteristični naslovi knjiga, jasno je da to djelo prati tu političku i kulturnu agoniju, ali ne kao prosto reflektiranje društvene zbilje u tumačenjima političkog mislioca. Evo naslova objavljenih knjiga Esada Zgodića:

Dijalektika nacije (1989), *Fenomen izvanrednog* (1995), *Građanska Bosna* (1996), *Kult suvereniteta* (1997), *Studije o politici: Ksenofont – Makjaveli – Pruščak – Tito* (1997), *Bošnjačko iskustvo politike: Osmansko doba* (1998), *Država, nacija, demokratija: Iz diskursa SDP BiH* (1998), *Ideologija nacionalnog mesijanstva* (1999), *Titova nacionalna politika* (2000), *Filozofski pisac Salih Kazazović* (2000), *Bosanski rukopis Omera Ibrahimagića* (2001), *Ka kritici fundamentalizma* (2002), *Studije i intervjui* (2002), *Bosanska politička misao: Austrougarsko doba* (2003), *Dobojski radovi* (2003), *Politike fantazija: O ratu protiv Bosne i Hercegovine* (2005), *Politike poricanja: O metapolitici i bosanskoj alterpolitici* (2005), *Bosanski rukopis Omera Ibrahimagića: Drugo dopunjeno izdanje* (2005), *Vladavina konsenzusom* (2006), *Politička meteorologija: Uloga atmosfere u politici* (2007), *Realpolitika i njeni protivnici* (2008),

Ideja bosanske nacije i drugi radovi (2008), *Multiverzum vlasti: Za novu kratologiju* (2009), *Filozofska misao Arifa Tanovića* (2010), *Tajni život demokratije: Prilozi političkoj geologiji* (2010), *Kultura patriotizma: O vrlinama i porocima jedne ljubavi* (2011), *Teritorijalni nacionalizam: Ideologija, zlotvorstvo i alternative* (2012), *Politička zoologija: Odabrane teme* (2014), *O državama: Kritički pojmovnik statologije* (2015), *Partije i koalicije* (2015), *Naučnici i rat: Prilozi mirovnoj politici* (2017).

Jednostavno je vidljivo da su u naslovima navedenih trideset knjiga najučestaliji pojmovi, bilo u imeničnim ili pridjevskim oblicima, politika (dvanaest puta), Bosna (osam puta), nacija (šest puta). Nijedan od drugih pojmova nije, s obzirom na učestalost, ni blizu navedenim. Ipak, i ostali pojmovi pripadaju području političke filozofije ili političke teorije.

Nakon što je filozofsko djelo Esada Zgodića objavljeno te tako postalo dostupno akademskoj zajednici, u najširem značenju tog pojma, valja se upitati: Na koji način se to djelo, s obzirom na teme kojima se bavi, smješta u najširi akademski okvir političkog mišljenja? Radi naznačenja tog općeg okvira valjalo bi uputiti na barem dva djela – *The Blackwell encyklopaedia of political thought*¹ i *A Companion to Contemporary Political Philosophy*.

Bude li prva knjiga uzeta za osnovu procjene autorovog raspolaganja ključnim pojmovima savremenog političkog mišljenja, druga je važna dopuna u pogledu područja svojstvenih za razvijeni oblik tog mišljenja. Autori druge knjige uokvirili su to mišljenje u 55 poglavlja.

(1) Analitička filozofija, (2) Kontinentalna filozofija, (3) Historija, (4) Sociologija, (5) Ekonomija, (6) Internacionalna politička ekonomija, (7) Politička znanost, (8) Internacionalni odnosi, (9) Pravne studije, (10) Anarhizam, (11) Konzervativizam, (12) Kozmopolitanizam, (13) Feminizam, (14) Liberalizam, (15) Marksizam, (16) Fundamentalizmi, (17) Socijalizam, (18) Autonomija, (19) Civilno društvo, (20) Zajednica i multikulturalizam, (21) Ugovor i pristanak, (22) Konstitucionalizam i vladavina prava, (23) Korporativizam i sindikalizam, (24) Kriminalna pravda, (25) Demokracija, (26) Prljave ruke, (27) Rasprava, (28) Distributivna pravda, (29) Učinkovitost, (30) Environmentalizam prava, (35) Internacionalna distributivna pravda, (36) Intelektualno vlasništvo, (37) Pravedni

¹ Miller, David, ur. (1991) *The Blackwell Encyklopaedia of Political Thought*, Blackwell Publishing.

rat, (38) Zakonitost, (39) Sloboda, (40) Osobnost, (41) Moć, (42) Svojina, (43) Republikanizam, (44) Odgovornost: osobna, kolektivna, korporativna, (45) Suverenost i humanitarna vojna intervencija, (49) Država, (50) Izvanredna stanja, (51) Tolerancija, (52) Totalitarizam, (53) Povjerenje i društveni kapital, (54) Vrlina, (55) Socijalna skrb.

Navedeni naslovi knjiga, objavljenih od 1989. do 2017. godine, upućuju na spomenuti obuhvat filozofskih zanimanja Esada Zgodića, od bosanske društvene konkretnosti do najširih teorijskih obzorja savremenog političkog mišljenja. Cijelo se to djelo čini nestišljivom zaokupljenošću bosanskom političkom dramom u širim svjetskim okvirima.

Promatrana iznutra, iz egzistencijalne uronjenosti u nju, ta drama se čini neuhvatljivom, nesvedivom na predmet bilo kojeg naučnog postupka. Čini se takvom. Ali, Esad Zgodić se u istraživačkom pothvatu s time ne miri. Prividi u koje su učitavani razorna ideologijska tumačenja Bosne i bosanstva te na njima temeljeni pothvati navode istraživača Esada Zgodića na nužnost da se ideologijske imaginacije bosanske društvene realnosti razmotre i predstave u razlučenju njihovih isprepletenosti.

Nije moguće shvatiti bosansko pitanje izvan spektra ideologijskih tumačenja svojstvenih za historijske procese tokom devetnaestoga i dvadesetoga stoljeća na područjima jugoistočne Evrope. Ti su procesi odražavali ekspanziju evropskog mišljenja i s njime povezanih moći, uz istodobno povlačenje preživjelih struktura vlasti s nerijetkim agoničkim i razornim uzvratima.

U nacijskim ideologijama srpstva i hrvatstva, razvijanim i snaženim tokom devetnaestog i dvadesetog stoljeća, Bosna i bosanstvo su temeljno pitanje spajanja i rastavljanja imaginacijskih, teritorijskih, jezičkih i kulturnih zasebnosti dviju nacija temeljenih na najžilavijim evropskim iskustvima. Njihovi razvoji vodili su uspostavljanju i snaženju nacijskih država kao činitelja političkog poretka svijeta. U tome je odlučno odricana takva mogućnost za Bosnu i njene ljude.

Radi ilustracije tih procesa uobličavanja i unitarnog sastavljanja dviju nacija, srpske i hrvatske, u jedinstven politički narod, koji potire svaki subjektivitet Bosne i bosanstva, bit će navedene riječi Svetozara Pribičevića, kazane u Sarajevu 1919. godine:

U teškim danima naše davne prošlosti, kada je uništen suverenitet stare bosanske države, bila je to velika sreća naroda, jer da je ostala suverena Bosna i Hercegovina, veliko je pitanje ne bi li naš narod imao i četvrto ime (osim srpskog, hrvatskog i slovenskog). Padom stare bosanske feudalne suverene države, uništen je i nosilac jednog posebnog suvereniteta u narodu, koji je u državi mogao da stvori posebno narodno ime. Znajte da smo stajali pred opasnošću da posebni suverenitet Crne Gore ne stvori posebno ime našem narodu. Danas sve te suverenitete moramo uništiti.²

Nositelj državnih suverenosti u vremenu bosanskih banova i kraljeva bilo je plemstvo. Uključenjem Bosne u osmanski sultanat, ni plemstvo ni narod nisu bili uništeni. Uvedeni su u složene procese prilagođavanja novim političkim okolnostima. Njihovim otkrivanjem i prihvatanjem muslimanskih vidika kristologije produbljena je i osnažena bosanska religijska pluralnost. Tako su Bosna i bosanstvo, temeljno preoblikovani, dospjeli u okvir postvestfalske Evrope.

I plemstvo i narod i htjeli i mogli su preuzeti ulogu obnove i snaženja suvereniteta. Ali, upravo to je u vidicima nacijskih teleologija srpstva i/ili hrvatstva smatrano smrtnom opasnošću. Zato je shvatljiv stav Svetozara Pribičevića da taj suverenitet treba uništiti, što znači uništiti bosanski narod i njegovu misleću elitu. Koliko god se to činilo paradoksnim, istina je da je u dogmatske oblike sekularizma Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca kao temelj uključeno antibosanstvo s agresivnim sadržajima kulturnog rasizma i orijentalizma.

Na toj osnovi za cijelo bosansko stanovništvo pretpostavljena je njegova srpska i/ili hrvatska suština, ali neosviješćena uslijed zaostalosti i retardiranosti uzrokovanih njegovim muslimanstvom. Taj obrazac prožimao je na različite načine sva ideologijska tumačenja Bosne i bosanstva, od onih vulgarno nacionalističkih i fundamentalističkih do lenjinističko-staljinističkih, i to u njihovim različitim varijantama i srazovima.

Navedenu presudu bosanskome suverenitetu izrekao je, u Sarajevu, ministar unutrašnjih poslova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, i to na početku postojanja te države. U sami temelj te države, čiji ministar uobličava ideologijski bauk bosanstva kao prijetnju svakoj našosti, ugrađeno je uništavanje svega bosanskog, jer sve dok postoji mogućnost osvješćenja bosanskog naroda, njegov politički suverenitet je manje ili više implicitan.

² Pribičević, Svetozar (1919) *Stenografski izvještaj sa skupštine održane 15. i 16. februara*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 66–67.

Tad su prvi put u historiji Bosna, bosanstvo i Bošnjaci administrativno posve izbrisani, pa je nacijska teleologija srpstva i/ili hrvatstva shvatana kao put zatiranja tragova uništenog bosanstva. Ta će se obuzetost poricanjem ipak pokazati opasnom fantazijom i nemoćnom u sukobu s realnošću bosanskog naroda.

Kad god se te činjenice o drami Bosne izvedu u teorijske vidike, njihov znalac i prikazivač nužno dolazi u sukob s vladajućim ideologijskim imaginacijama, s estetiziranjem politike i politiziranjem estetike, a zapravo s anestezijom kritičkog mišljenja umjesto kojeg su nuđeni fetiši i tabui fikcije uzdignute iznad svake očitosti i konkretnosti.

Zahtijevana promjena vidika, a zapravo razbijanje ideologijskih tabua, odvraća istraživače od zagovaranja svojih otkrića u javnome prostoru radi promicanja i snaženja kritičkog mišljenja. U tome je moguće dešifrirati razlog zašto je opsežno i važno djelo Esada Zgodića u najvećoj mjeri ostalo bez kritičkih preispitivanja u akademskom svijetu. Njegova prisutnost uz prevladajući uzvrat šutnjom dokaz je nepostojanja odgovarajuće akademske zajednice etičkog i kritičkog mišljenja o Bosni i bosanstvu.

3

Stav Svetozara Pribičevića smatran je u vidiku njegovih zagovornika temeljem velikog pothvata poznatog pod imenom Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. U toj postavci jasno je razlučenje suštinskog mi koje presuđuje o svemu što shvata, gradi ili izmišlja kao svoj predmet. Kad Svetozar Pribičević kaže: „Danas sve te suverenitete moramo uništiti!”, to znači da mi, to jest Srbi i Hrvati, koristeći moć države, moramo danas a zapravo stalno uništavati one koji nose svojstvo suvereniteta.

Nema i ne može biti suvereniteta bez postojanja njegovih nositelja. A njegovi zbiljni nositelji u slučaju o kojem je riječ bosanski su ljudi. Prema tome, riječ je o njihovom uništenju, kako je to u devetnaestome stoljeću bosanskome fratru Anti Kneževiću rekao Milivoj Blaznavac, srbijanski političar:

Dok se dignete, odmah na Turke izdajte proglas: ol nek se odmah krste, ol odmah nek sele kuda znadu, ako ne misle biti sasječeni! (...) Turci su pasja vjera! Dok god budu u toj pasjoj vjeri vi nigda mira

*imati nećete! (...) Međuto, ako ne izađe kako vi mislite, možete opet smrad izbaciti, kad vam se sviđi, kao što smo i mi skoro učinili.*³

Može se na prvi pogled učiniti anahronim navođenje srbijanskog političara iz druge polovine devetnaestoga stoljeća, za kojeg su muslimanski Bošnjaci doslovno Turci. Ako se ta činjenica dovede u vezu s kanoniziranjem pripovjedačkog djela Ive Andrića i uključivanjem u teleologije nacijskih antibosanstava, aktuelnost iznijetog stava o odnosu prema bosanskim suverenistima među muslimanima neosporive dokaze nalazi i u vladajućim nacijskim politikama i kulturama prožetim kulturnim rasizmom i orijentalizmom. Sve ono što je iskustvo evropskog antisemitizma postoji u tim ideologijama, ali preodjeveno i maskirano u drukčije forme.

Zato su postojeći ili mogući nositelji suvereniteta potpuni neprijatelji apsolutizirane nacijske našosti. Njih je nužno pretvoriti u ambivalentne neprijatelje, ovisno o potrebi, čas teološke i unutarne, a čas političke i vanjske. Tako ime Turci postaje tjestasto. Pričinja se ozbiljnim i konkretnim, ali to nikad nije. U ideologijskom govoru ono je bez sjenke.

Njima, bosanskim ljudima prikazanim Turcima nikad se ne smije priznati da jesu ili da mogu biti suverenisti. Nužno ih je svesti na one sadržaje pojedinačnih i skupnih pripadanja koji su unaprijed prokazani kao ružni i opasni. Nužno ih je učiniti prijetećim svemu što je blisko i mило ideologijskoj vladajućoj našosti. Esad Zgodić u posljednjoj objavljenoj knjizi *Naučnici i rat: Prilozi mirovnoj politici* nastoji predmete svojih akademskih zanimanja uokviriti u različita iskustva moderne nauke. A upravo to je, valja vjerovati, najzamračnije pitanje savremene slike svijeta.

Veliki evropski ratovi nisu objašnjivi izvan okvira naučne slike svijeta. U njoj su začinjani, vođeni i razrješavani. Zato je važno o tome se pitati i naspram političkih teorija, bosanske drame i fetiša nacije, kojima se ustrajno i u širokom zahvatu bavi Esad Zgodić.

Značenja pojmova znanje i vjera, kakva su učvršćena u današnjoj slici svijeta, nema u tradicijskim ontologijama, kozmologijama, antropologijama i psihologijama. To može začuditi istraživače čvrsto usidrene u modernoj slici svijeta. Objašnjenje toga tiče se svake od mogućih rekonstrukcija odnosa čovjeka i svijeta s transcendentnim. Znanje povezuje ja koje saznaje s onim što saznaje. Ništa nije moguće razumski znati, a da to nije ograničeno.

³ Knežević, Antun (2001) *Njeko moje bilješke iz zadnjih godina*, Rad – Besjeda, Beograd – Banja Luka, 54–55.

Zamisao o znanju bilo čega izvan usporedljivih i posljedično mjerljivih pojava otvara čovjeka sposobnog da neprestano nadlazi granice svakog znanja. Ali, to nadlaženje u punom značenju nije moguće samo u razumskome znanju. Nije, jer svijet izvan granica saznatljivog u saznatljivome može imati samo znakove. Ta hijerarhija nesaznatljivog i saznatljivog, duhovnog i razumskog, nevidljivog i vidljivog, tiče se svega u jastvu saznavatelja.

Upravo je ta neograničljiva nerazlučenost u jastvu saznavatelja, njegova neusporedivost i nemjerljivost, isključena, a zapravo prešutno zanemarena u fizici, navodno najvišoj nauci o svijetu. U njoj je pretpostavljeno da opredmetljivi svijet, a to znači usporedivi i mjerljivi, jest jedini. Njegovi zakoni su opazivi, opisivi i univerzalno provjerljivi. U njima jastvo saznavatelja ne sudjeluje. Ono je izmaknuto i dematerijalizirano, pa sve što je saznatljivo traje i teče neovisno o saznavatelju.

Tako iz moderne slike svijeta iščezavaju i istina o apsolutnom značenju pojma i natpojedinačna umnost, ljepota i vrlina. Objektivnost postaje prihvatanje rastućeg tijela znanja, posve neovisnog o jastvu saznavatelja. To jastvo može sudjelovati u takvim odnosima bez obzira na njegovu bliskost ili udaljenost vrlini. Objektivnost za subjekt promatranja nije više poniznost. Posljedično ni objektivnost prema drugom više nije darežljivost i odgovornost te viteško činjenje svega na najljepši način. Tako je pitanje o etičnosti isključeno iz vidika nauke, jer se ono tiče, prije svega i iznad svega, jastva pojedinačnog čovjeka. Zamisao rata i njegovo vođenje isključuju nepovredivost pojedinca, jer on više nema ni lice ni tajnovitu srijedu.

Nomena i *fenomena* su razlučeni u nepovezanu dvojину, pa ih je moguće predstavljati neovisno o ontološkoj nerazdvojivosti. A kad je iz predmeta isključen promatrač, i povijest teče od neponovljivog jučer prema izmaštanome sutra. Misterija sada je potpuno isključena iz takve teleologije.

Čovjek prestaje biti središnja i najuzvišenija ontološka kategorija. Svediv je na količinu i broj, pa zato i zanemarljivo niži od imaginacije o teleološkom napredovanju. Ali, prodori u kozmos i dubinu materije pokazali su da nema znanja iz kojeg je moguće isključiti promatrača. Tako je gruba slika svijeta potčinjivog znanju bez uključenosti saznavatelja nepovratno postala mitskim naslijeđem čovječanstva, pa makar se još uvijek činila i nudila kao objektivan prikaz realnosti. Ovih nekoliko napomena važne su pretpostavke za smještanje i rasuđivanje djela Esada Zgodića u kojem se istražuju i opisuju politike u njihovim vezama s usudom Bosne.

4

Bosna i bosanstvo, i kao zbilja i kao mogućnosti, smetnja su nacionalizmima srpstva i/ili hrvatstva, ali i bošnjaštva bez svijesti o uzajamnosti s bosanskim državnim suverenitetom. Budući da se ti nacionalizmi razvijaju u okviru evropskih događanja i njihovih historijskih prikaza, naročito onih od 18. stoljeća pa nadalje, razumijevanje tih pojava moguće je jedino u okviru tih iskustava i njihovih filozofijskih refleksija. Cijeli dekonstrukcijski pothvat Esada Zgodića tiče se upravo pitanja o nacionalizmu u mnoštvu njegovih faceta. Prije nego se ukaže na sadržaj tih preispitivanja, valjalo bi se podsjetiti na osnovne postavke ideologije nacionalizma.

Prvo, različiti narodi su realnost svijeta. Oni su, kako se u modernim govorenjima ističe, dio prirodnog poretka. Drugo, svaki od naroda ima svojstva koja određuju njegove pojedince u smislu pripadanja – jezik i teritorija, povijest i religija, rasa i vladavina i tome slično. Treće, kada je taj narod svjestan sebe, a tako i svoje neponovljivosti u odnosu na sve druge, kada ozbilji ili nastoji ozbiljiti neovisno upravljanje sobom, za njega se u modernim kategorijama kaže da je nacija. Četvrto, nacija se strukturira u hijerarhiji elite, ideologije, organizacija i podanika spremnih da za ideale svog pripadanja čine sve što od njih elita traži. I peto, nacije se ozbiljuju u postizanju dovoljne razine moći potrebne da dosegnu svoj nacijski cilj – organiziranje države u kojoj i kojom ta nacija materijalizira svoju historijsku ulogu.

Nacionalizmi su, valja naglašavati, moderna pojava. Izvorno nastaju u Evropi, a potom se šire u svijetu. Nasljeđuju imperije, pa su nerijetko simbioza imperijskog mesijanstva i osjećanja i autističke dovoljnosti. Svoje historijske narative oblikuju u odnosu na neprijatelje. Srpski nacionalizam, posve moderna pojava, proizveo je naraciju o dijahronijskom trajanju kroz milenijsku prošlost te zavjetnu borbu protiv teoloških i političkih neprijatelja koji ga priječe u dosezanju mesijskog cilja.

U toj ideologijskoj konstrukciji nastaloj uglavnom tokom devetnaestoga stoljeća, Bosna je pretpostavljena kao teritorija na kojoj se realizira cilj nacijskog razvoja. Reakcijski i usporeno sa srpskim nacionalizmom razvijan je i hrvatski. Bosna je područje njihovog sukobljavanja i izmirivanja. U skladu s tim, u oba ta nacionalistička vidika razvijane su imaginacije o nepostojanju Bosne, o njenom srpstvu i/ili hrvatstvu, o nemogućnosti bosanske države kao telosa njenog naroda i tako dalje.

Esad Zgodić istražuje savremenu dramu Bosne i bosanstva, dekonstruirajući ideologijsku zamisao moći: Sadašnja nacijska moć je posljedica moći u historiji, a ko vlada historijom taj vlada i budućnošću. Esad Zgodić cijelim

filozofskim pothvatom dovodi u pitanje tu temeljnu postavku nacionalizma srpstva i/ili hrvatstva. Da bi to postigao, istraživao je ideologijski labirint mitskih konstrukcija antibosanstva kao političkih, kulturnih, ekonomskih iskaza napredujućih nacionalizama srpstva i/ili hrvatstva. S obzirom na obuhvatnost tog bavljenja, neosporiva je činjenica da mu u bosanskoj političkoj historiji nema sličnog. Zato je to djelo važno utemeljenje i polazište bosanske političke filozofije.

5

U teorijskoj panoptici Esada Zgodića bošnjaštvo se zakonito izdvaja i kao fantazijska i kao realistička perspektiva. O toj perspektivi koju nije moguće zanemariti Enver Redžić piše:

Rat i mir u BiH (1992–1995) predstavljaju prelomno završno razdoblje u procesu nacionalnog konstituiranja bošnjačkog naroda. U tom razdoblju okončano je pitanje nacionalnog imena bosanskih Muslimana, Bošnjaka. [...] To, međutim, ne znači da je proces kulturnog i civilizacijskog razvoja bošnjaštva završen. Kao što je to u povijesti zakonomjerno, budućnost će učiniti da se ovo dramatično doba spozna.

Spoznaja tog dramatičnog doba, kao i onih koji mu prethode i slijede, pretpostavlja uključenje novog epistemološkog vidika dihotomije bošnjaštva i muslimanstva. Esad Zgodić je u obuhvatnom istraživačkom zahvatu razmatrao većinu pitanja političke filozofije u vezi s bosanstvom, jasno pokazujući da je dijahronijsko trajanje te drame zapravo tok promjena. Ništa i nikad od tog odnosa nije shvatljivo bez uzimanja u obzir bosanske društvene pluralnosti.

Imaginacije u toj složenoj matrici nisu fiksirane čak ni onda kada se pokazuju u metapolitičkoj iracionalnosti. Fantazije poricanja i nametanje politički izvanrednih okolnosti javljaju se kao osnova nasilja nad realnošću u ime patoloških obuzetosti drugim kao neprijateljem. Naspram takvog stanja Esad Zgodić ističe mogućnost optimističkog ishoda u politici koju temelji i uokviruje akademska odgovornost:

*A nema još uvijek onog spasonosnog – razvoja civilnog društva koje će s novom **etikom personalizma** koliko-toliko ublažavati **magiju nijemog kolektivizma i mitološkog etnocentrizma** kojim je opsjednuta masovna svijest svakodnevnice i koju još uvijek s anestezijom proizvode ideologijske aparature vladajućih struktura moći i uticaja. Emancipatorski orijentirana inteligencija ovdje može*

*pomoći, samo kad bi izašla ispod **olovnih krovova** akademske dokonosti i komocije, navodne nezavisnosti te participirala, onoliko koliko joj to pripada, u **radu** djelatnih silnica evolutivnih promjena i na samoosviještenom suoblikovanju naše povijesti.*⁴

Ali, i ta intelektualna zajednica mora proći svoj dramatični obrat. On se tiče, prije svega, razlučenja muslimanstva, pravoslavlja i katoličanstva kao učvršćenih metarealnosti. Tek s razumijevanjem promjena i pluralnosti tih sadržaja civilnog društva Esad Zgodić odlučno ukazuje na nemogućnost čvrstih političkih kategorija. Njih takvih nema i ne može biti. Kad rekonstruira povijesne kontinuitete političkih osvješćivanja naroda, ne proteže savremene političke kategorije na prošlost. Ali, moguće je pokazati da i njegovim razmatranjima nedostaju uvidi u filozofiju religije iz kojih bi jasno slijedila nemogućnost nepromjenjivih religijskih kategorija. Da se to prikaže, bit će razmotren jedan od njegovih stavova:

*Razumljivo, islam, kao i u našoj povijesti, ostaje i dalje temeljni medij oblikovanja bošnjačkog identiteta i izvorište bošnjačkih svjetonazorskih orijentacija u modernom svijetu, i to ne samo za vjernike. No, taj se identitet, u sadržinskom i formalnom smislu, posreduje i drugim medijima svojstvenim modernim nacijama kao što su znanost, kultura, pravo, politika, država i sl. Otuda, svaka ideja koja bi **bošnjačku naciju redukcionistički** supsumirala pod jednu misao, jedan interes, jednu politiku, jednu **metainstituciju** ma šta ona bila, pod jedan autoritet, pod jedan svjetonazor, pod jedan intelektualni **credo**, zapravo, otkriva svoje antidemokratske inklinacije pa Bošnjaci kao cjelina u tim projekcijama ne mogu naći svoj emancipatorski interes. Stojimo na stanovištu da dijalog ima smisla ako će njegovi sudionici biti oni koji znaju i hoće prepoznati upravo te **emancipatorske bošnjačke interese**, odnosno puteve njihovog oslobađanja iz okova straha, bijede, siromaštva i depresije.*⁵

Nije začudno da i Esad Zgodić, s tako razvijenim filozofskim mišljenjem, pojam *islam* koristi u njegovoj modernoj reificiranosti. To je vladajući odnos prema tom pojmu. Zato ovdje usput valja podsjetiti na činjenicu da je riječ o relaciji svijeta, sabranog u ljudskoj pojedinačnosti, s Bogom, apsolutno imanentnim i apsolutno transcendentnim počelom svega postojećeg. Arapska imenica *islam* znači doslovno mirenje kojim se čovjek *muslim*, što znači mireći, povezuje s Bogom, *Selamom*, što znači Mirom.

⁴ Zgodić, Esad (2005) *Politike poricanja: O metapolitici i bosanskoj alterpolitici*, DES, Sarajevo, 201.

⁵ Isto, 287.

Kad god prestane biti veza, pa primi različite oblike ideologijskih ili imaginacijskih opredmećenja, islam zamjenjuje apsolutno transcendentnog i apsolutno imanentnog Boga te tako postaje bog među neizbrojivim mnoštvom bogova. U svom izvornom značenju, u utemeljenju na svjedočenju da nema boga do Boga, ta veza je postupak vraćanja čovjeka sebi, bivanju svojim a tako i slobodnim, a to znači Božijim.

Pred misliocima u području političke filozofije zadaća je dekonstruiranja nametnutih i proširenih ideologijskih matrica modernosti u tumačenju tradicijske intelektualnosti. I tu je filozofsko djelo Esada Zgodića dobra i podsticajna osnova za dekonstrukcijska raspravljanja.⁶

6

Za filozofsko djelo Esada Zgodića opravdano je reći da ispunjiva prvi kriterij znanstvenosti. Objavljeno je i tako učinjeno dostupnim zajednici osposobljenoj za njegovo kritičko preispitivanje. Ali, tog preispitivanja uglavnom nije bilo. Kad god se činilo da ga ima, obuhvatala su ga nastojanja nekritičkog familijariziranja u skladu s razornim običajima „ti meni – ja tebi” koji onemogućuju bosanski akademski život.

Razvoj akademskog života pretpostavlja dinamično diferenciranje mišljenja u stalnom postavljanju novih hipoteza i preispitivanja njihovih održivosti. To nužno vodi do izdvajanja pojedinca u sposobnosti artikuliranja hipoteza i njihovih preispitivanja. Za akademsku zajednicu u kojoj su ti pojedinci prihvatani i podržavani opravdano je reći da omogućuje politički, kulturni i ekonomski razvoj. Ali bosanske prilike, kao i mnoge na drugim stranama nisu takve. Neotrpljivo je izdvajanje pojedinaca na osnovi njihove akademske izvrsnosti. S njima se ne stupa u dijaloške rasprave, već su u pseudoakademske uzvratima i prikazima onemogućavani, klevetani i ogađivani. O njihovom djelu se uglavnom šuti, uz snaženje zavisti i posljednjih klevetanja.

Politička drama Bosne traje dugo. Središte joj je pitanje o suverenitetu. Kad su se u složenim procesima raspada imperijskog razumijevanja svijeta započele izdvajati narodne cjeline, a to znači jezičke i iskustvene zasebnosti, te uspostavljati politička arhitektura Evrope nakon Vestfalskog mira, nije

⁶ O tome vidjeti više u: Nasr, Seyyed Hossein, *Islamic Philosophy from its Origin to the Present: Philosophy in the Land of Prophecy*, Albany N.Y.: State University of New York Press, 2006.; Mahmutćehajić, Rusmir, *On the Other: A muslim view*, New York: Fordham, 2011.; i isti, *The Praised and the Virgin*, Leiden/Boston: Brill, 2014.

bilo teško predvidjeti da će se tako temeljeni politički poredak raširiti u cijeli svijet. Imperijske slike svijeta i nastojanja njihovog obnavljanja time ne prestaju, ali osvješćenje naroda, čemu je nacija ime, daje nova značenja i tim obnovljenim slikama.

Na takvoj kognitivnoj mapi valja promatrati i zahtjev: „Danas sve te suverenitete moramo uništiti.” Ključno pitanje takvog uništenja tiče se, prije svega, razgraničenja. Odvojiti čovjeka od životinje nije teško. Ali, odvojiti ga od drugog čovjek na osnovi bilo kojih sredstava jest pothvat koji i odvajatelju i odvojenom oduzima temeljnu ljudskost. A nema ideologijskih konstruiranja nacija koja izmiču tome.

U cijelome trajanju bosanski ljudi stječu i sabiru svojstva kolektivnih pripadanja koja im omogućuju da u suverenitetu vide svoj povijesni telos. Tek s tim suverenitetom bosanski ljudi postaju subjekti u povijesnome dobu, u osposobljenosti da se preispituju u odnosu sa sobom i drugim. Ali taj se suverenitet u pojavama, u namjeri i povijesnim javljanjima, čini prijetećim demonom u vidicima nacijslava srpstva i/ili hrvatstva, jer prijeći realiziranje onih mesijanskih sadržaja nacijskih politika za koje Bosna nije ništa do siva ili neriješena zona u napredovanju nacijslava prema potpunoj državi.

Esad Zgodić raspravlja te dihotomije u različitim teorijskim vidicima. Opisuje i sistematizira različite sadržaje antibosanskih ideja, ideologija i programa, za njih traži metapolitička oslanjanja i metabosanska obzorja i uzvraćanja. U tim razmatranjima preovlađuje objektivizacija ideja i programa antibosanske destrukcije. Uzvraćanje na to djelovanje proizvelo je iste, ali u *camera obscura* izvrnute slike i zbiljne i meta-Bosne i zbiljne i metapolitike.

Ta dva vidika političkih i pseudopolitičkih dihotomija, neprijatelja Bosne, na jednoj, i njenih zagovaratelja, na drugoj strani, Esad Zgodić uobličava u različitim tumačenjima svjetskog Weltanschauunga.

7

Brojni su sadržaji bosanske političke filozofije Esada Zgodića. Ona nije postulirana kao utopijska dogma za koju istraživač traži razloge, opravdanja i urese. Naprotiv, istraživani su teorijski vidici demokratskog svijeta, pa je za bosansku historijsku dramu traženo mjesto u matrici otvorenih znanja o čovjeku, društvu i svijetu. Pristup tim pitanjima temeljno je filozofsko-politički. U njemu su preispitivani pojmovi *nacija*, *nacijsstvo* i *nacionalizam*.

Esad Zgodić polazi od neospornice činjenice o povijesnom trajanju bosanskog naroda, koji u sebi i sobom nosi težnju političkog osvješćenja u nacijsstvu. Ne

dogaća se to bosanskom narodu u povijesnoj izdvojenosti. Jednake težnje drugih uzrokuju višesmjernu uzajamnost političkih osvješćenja s nužnim davanjima i uzimanjima, vremenskim i prostornim zaostajanjima ili napredovanjima.

Kako se u nacionalizmima teleologija nacija zatvara u historiju, u kojoj nacijska elita ozbiljuje mesijsko vođenje prema kraju ili ispunjenju, osporavanja drugih u takvoj mogućnosti su nužna. Zato je u bosanskoj političkoj filozofiji Esada Zgodića značajno mjesto dodijeljeno istraživanju i razviđanju ideologijskih i programskih osporavanja bosanstva kao suverenističke osnove bosanske društvene teleologije.

S obzirom na to da je svaki bosanski čovjek mogući nositelj bosanske suverenističke svijesti, a da elite nacionalizma, koje Bosnu smatraju svojom još neosvojenom teritorijom, u njima vide smrtnu neprijatelj, već spomenuto uništavanje suvereniteta nosi klicu zločina u novome dobu nazvanom genocidom. U takvom ustrajavanju na osporavanju Bosne, bosanstva i bošnjaštva dogaća se dijahronijska borba za preživljenje bosanske društvene realnosti.

Ponekad se ta realnost čini posve zastrtom ideologijskim antibosanstvom i njegovim političkim primjenama, pa se mnogima čini i posve uništenim. Ali realnost neprestano pobjeđuje sve svoje slike. Tako se dogaća da iznenada i neočekivano Bosna, bosanstvo i bošnjaštvo izađu na pozornicu pojedinačnih i kolektivnih poduzetnosti. Tada se mučno i neprihvatljivo stanje politike, kulture i ekonomije vidi kao procjenjivo u pothvatima društvenog djelovanja. Govoreći o tome kao početku drukčijeg i poželjnog ishoda političke teleologije, Esad Zgodić na osnovi sistemskog istraživanja pitanja o bosanskoj državi i njenoj naciji zaključuje, pozivajući se na Omera Ibrahimagića:

Bosna je hiljadu godina bila evropska paradigma suživota ljudi različitih religija i zbog toga stradavala od imperijalnih sila i svojih susjeda. Bosna može postati stabilna i prosperitetna država ukoliko u njoj budu razdvojeni kulturalni i politički identitet njene tri etnije i one postanu državni politički narod Bosne, uz očuvanje postojećih etno-kulturalnih zajednica i kulturnih identiteta. U međuvremenu, dok se to ne postigne, Bosna će, integrirana u Evropsku uniju i NATO savez, osigurati više slobode i prava da se svaki građanin (državljanin) bez obzira na etniju i vjeru kojoj pripada, može politički identificirati kao Bosanac, Europejac, a kulturno kao Bošnjak, Hrvat i Srbin.⁷

⁷ U: Zgodić, *Politike poricanja*, 260.

To je razborita vizija. Uobličena je u iskaz s pojmovima koji su zamagljeni pseudopolitikama. Njihova nova razviđanja preduvjet su oslobađanja mišljenja, još uvijek zapriječenog. Nema jasnih pojmova ni srpstva niti antisrpstva, ni hrvatstva niti antihrvatstva, ni bošnjaštva niti antibošnjaštva. Nema ih u raspravama za koje bi bilo opravdano reći da pripadaju živoj političkoj filozofiji. Filozofsko djelo Esada Zgodića podstiče otklanjanje te zapriječenosti. Njemu se ne može doprinijeti apologijskim isticanjem veličine. Moguća uloga mu je u bivanju osnovom otpočinjanja rasprave o svemu bosanskom u političkim vidicima svijeta.

8

U osporavanjima Bosne, bosanstva i bošnjaštva nacionalistički ideolozi ponavljaju da bi građanska država unitarnog oblika značila prevlast najbrojnijeg naroda, Muslimana, što bi prema takvim tumačenjima, bilo isto što i islamska vlast. Tako je svako bosanstvo prikazivano baukom u kojem se krije islam. Baveći se time, Esad Zgodić piše:

Bosna kao unitarna država znači samo jedno: na njenom tlu može egzistirati samo jedna, a ne, kako je to Dejtonskim sporazumom uređeno, više, uz to ratnim nasiljem i teritorijalno-etnički definiranih, država, poludržava ili paradržava. Takva unitarna država, dakle, nije niti treba biti unitaristička a to znači država koja je, prigrabivši centralizacijom svu vlast, ugušila i eliminirala teritorijalne autonomije i niže razine vlasti uopće. Ako tako shvatimo pojam unitarno, onda u poziciji bosanskog integralizma nema ništa sporno antidemokratsko, hegemonističko, ili diskriminatorско.⁸

Esad Zgodić tom tvrdnjom ukazuje na konstruiranje tjestastih riječi, onih lingvističkih zloupotreba koje onemogućuju govor u njegovoj razložnoj ulozi. Takav govor potreban je pseudopolitici, kulturnom rasizmu i orijentalizmu kao sredstvima ogađivanja i potčinjavanja drugih domišljanih u potrebi za političkim i teološkim neprijateljima.⁹ A takav govor caruje današnjom društvenom bosanskom pozornicom. Uloga mu je da zamračuje i skriva najgore oblike neetičnosti i posljedičnih nasilja.

⁸ Zgodić, *Politike osporavanja*, 263–264.

⁹ O spomenutom korištenju tjestastih riječi vidjeti više u: Poerksen, Uwe (1995) *Plastic Words: The Tyranny of a Modular Language*, prev. Jutta Masson i David Cayley, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania.